Szenes György

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ TRANSZFER TÉNYEZŐI, ALAKULÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

1. Bevezető

A lakosság átalakulása elsősorban a munkaképes mezőgazdasági lakosság átalakulása egyéb gazdasági ágazatok dolgozóivá, kényszerű, természetes de hosszú lejáratú folyamat a társadalmi és gazdasági fejlődés bizonyos fokán. Ennek a folyamatnak az alapvető okai a technika és technológia egyre emelkedő színvonalában, az egyre szélesebb technikai és társadalmi munkamegosztásban, a foglalkozások egyre fejlettebb szakosításában és az egyre gyorsabb ütemben növekedő munkatermelékenységben rejlenek. Ezek az okok azonban ellentétben vannak a hagyományos parasztcsaládi sokoldalú termelési módszerrel, valamint a családi parasztgazdaságok apró parcellái által nyújtott termelés lehetőségeivel.

Az önigazgatási szocialista társadalmi rendszerünkben ezekhez az okokhoz még hozzájárul egy nem kevésbé fontos, és a fejlődés szempontjából lényeges tényező is: a szocialista önigazgatási viszonyok meggyorsult fejlődésének folyamata, illetve az egyéni mezőgazdasági termelők bekapcsolódása a társadalmilag szervezett, bővített újratermelési folyamatba, egyesülésük és a társadalmi termelésbe való bevonásuk útján. Ezen az úton fogjuk ugyanis fokozatosan megteremteni a mezőgazdasági termelés és a falu teljes társadalmasítását.

Ezt a célt és az ilyen hozzáállást már a marxizmus—leninizmus klasszikusai is kihangsúlyozták, bár egyúttal a megvalósítás nehézségeit is előrelátták. A kisparaszttal szemben a feladatunk elsősorban abból áll, hogy gazdaságát, személyes birtokát szövetkezetivé tegyük, de nem erőszakkal, hanem példák segítségével és társadalmi segítséggel — mondja Engels: Lehetőséget kell nyújtani arra, ha nem tud mindjárt határozni, hogy gondolkodási időt kaphasson.[1]

Ha Engels fenti gondolatát, a mai fejlődési fokunk alapján mérlegeljük, elmondhatjuk, hogy a mostani időszak, az egyéni mezőgazdaság szempontjából ezé a „gondolkodási időé".

Ugyanakkor azonban egy átalakulási időszak tanúi vagyunk, amely lehetővé teszi a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő átképesítését,

hogy eleget tegyen az új követelményeknek a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek igényenek megfelelően.

Még egy klasszikus gondolat, amelyet itt idézni kell, Lenin gondolata a mezőgazdasági lakosság átalakulásáról: „A parasztnak a teljes pszichológiáját és szokásait átalakító munka, nemzedékek munkájába telik. Ennek a kérdésnek megoldása a kisparasztokra vonatkozólag csak az anyagi bázis lehet, a technika, a traktorok és gépek nagymértékű használata a földművelésben és a nagy jelentőségű villamosítás. Ezek azok a tények, melyek lényegében és hatalmas ütemben átalakítanák a parasztokat."[2]

A mezőgazdaságnak és az egyéni mezőgazdák átalakulásának elemzését, tehát, nagyon széles alapokra kell helyezni. Elsősorban az „anyagi bázist" kell elemezni. Elemzésünkben tehát, mindenekelőtt át kell tekinteni az átalakulás módozatait és ütemét. Azonkívül megkísérelünk rámutatni az átalakulás következményeire, hatására az egyéni mezőgazdaság és azon tevékenységek munkatermelékenységére nézve, amelyekbe a felszabadult mezőgazdasági munkaerő bekapcsolódik. Ezzel kapcsolatosan ki kell emelni azt a tényt, hogy a munkatermelékenységet kutató elemzések elméleti problémái és konkrét nehézségei az egyéni mezőgazdasság elemzésénél sokszorosan jelentkeznek. Ennek sok oka van, melyek nemcsak az egyéni gazdálkodás sajátosságaiban, hanem a mezőgazdaságnak az elsődleges elosztásban jelentkező egyenlőtlen helyzetében is rejlenek.

Elvitathatatlan, hogy a termelőerők fejlődése és különösen a mezőgazdaság fejlődése, valamint a népesedés jelenségei, és főleg a népesedési átalakulás folyamatai között, alapvető összefüggések vannak. Ezeknek az összefüggéseknek egyik lényeges jelensége a munkaerő felszabadulása a mezőgazdaságban. Ennek a folyamatnak azonban a rendelkezésre álló mezőgazdaságon kívüli munkahelyek száma és az azok fejlesztésére fordítható beruházási eszközök bizonyos határokat szabnak, és így lassítják ezt a szükségszerű folyamatot.

Ennek következtében az 1965-ben bevezetett gazdasági reform óta a Vajdaság mezőgazdasági lakosságának átalakulása a magas színvonalú és belterjes technológia térhódítása mellett is lassúbbodott, és egyúttal — különösen a városi koncentrációk közelében — kialakultak a vegyes gazdaságok és elterjedt a nem mezőgazdák mezőgazdasági tevékenykedése is.

2. *A mezőgazdasági lakosság csökkenésének nagysága és üteme*

Országunk és tartományunk népesedési statisztikájából megállapíthatjuk, hogy a felszabadulás után, az 1948-as évi és az 1971-es évi népszámlálás adatai szerint az ország lakossága 15 842 000-ről 20 523 000-re növekedett, vagyis évente 1,2%-kal; Vajdaságé pedig 1 641 000-re, vagyis 0,8%-kal. Ez alatt az idő alatt tehát Vajdaság részaránya az ország lakosságának összlétszámában 10,36%-ról 9,52%-ra csökkent. Vaj-

daság lakosságának 100 főre számított 7 fővel való szaporodása az ország leggyengébb szaporulatát felmutató területét képezi.

A tartomány sajátos demográfiai helyzetét azonban csak a lakosság foglalkozás szerinti szerkezete mutatja ki:[3]

(%-okban)

	%	Jugoszlávia átlagos növ. ráta	%	Vajdaság átlagos növ. ráta	Vajdaság Jugoszlávia
I. Mezőgazd. lakosság az összlakosságban					
1948-ban	67,2	—	68,1	—	100,34
1953-ban	60,9	—1,9	62,9	—1,6	103,30
1961-ben	49,6	—2,5	51,8	—2,4	104,45
1971-ben	38,2	—2,6	39,0	—2,8	102,10
I. Aktív lakosság az összlakosságban					
1953-ban	46,3	—	45,4	—	98,10
1961-ben	45,5	—0,2	44,4	—0,2	96,70
1971-ben	43,3	—0,5	42,7	—0,1	98,61
III. Aktív mezőgazdasági dolgozó az összes aktív lakosságban					
1953-ban	68,3	—	68,8	—	100,73
1961-ben	56,1	—2,4	55,6	—2,6	99,11
1971-ben	47,3	—1,7	46,2	—1,8	98,56

Feltűnően lassú, de állandó csökkenési folyamat mutatkozik a Vajdaságnak az ország lakosságában való részesedésében, viszont éppen olyan lassú de fordított irányú folyamat várható az ország és a tartomány lakosságstruktúrájában a mezőgazdasági aktív lakosság részesedésének javára. Az aktív mezőgazdasági lakosság részesedési aránya ugyanis Vajdaságban az említett időszakban 49,6%-ról 50,6%-ra emelkedett, míg az egész országban 51,8%-ról 48,5%-ra csökkent.[4]

Hogy milyen problémákat vet fel az ilyen lakosságstruktúra, azt legjobban egy nemzetközi összehasonlítás illusztrálja. Az 1971-es összeírás szerint ugyanis huszonöt európai ország 1965-ös adataihoz mérten, tartományunk a 39%-os mezőgazdasági, illetve 46,2%-os aktív mezőgazdasági lakosság részesedése alapján csak Romániát (60,0, illetve 59,6%), Albániát (59, illetve 58%) és Görögországot (54, illetve 53%) előzi meg.[5] Bár még mindig kérdéses, hogy területünk fejlesztésében a természeti forrásaink és kincseink, komparatív előnyeink és gazdaságföldrajzi fekvésünk alapján a fejlett európai országok demográfiai szerkezetére kell-e törekedni, mégis vitathatatlan, hogy gazdasági fejlődésünkhöz továbbra is elengedhetetlen a mezőgazdasági lakosság átalakulása.

A transzfer folyamatának szükségességét nagyban növeli, hogy a termelőerők fejlődése és a technológia felhasználása a mezőgazdaságban ideiglenes és lappangó munkanélküliséget okozott. A rendelkezésre álló és a felhasználható munkaidő viszonya egy aktív földművesre számítva 1960-ban (újabb adatok nincsenek), a következő képet adják:[6]

	rendelkezésre álló nap	kihasznált nap	%
JSZSZK	218	140,2	64
Vajdaság SZAT	221	142,9	65
Szlovén SZK	202	160,0	80

Figyelembe véve a „csúcsokat" ez a kép természetesen bizonyos mértékben változik. A transzfer ütemét csökkenti az a tény is, hogy belterjesebb növények termelése, és főleg az állattenyésztés növelése nagyobb munkafelhasználást igényel és a munkatermelékenységet is fokozza. Ehhez hozzájárul a kistermelői technológia fejlődése és a mezőgazdasági gépek megfelelő alkalmazási lehetősége, valamint az egyéni mezőgazdasági termelők szövetkezése és a társastermelés fejlődése is.

A mezőgazdaság utolsó összeírása 1969-ben, a lakosságé 1971-ben történt. Újabb adatok nincsenek. Az 1969-es év átlaga szerint minden köztársaságban és Koszovó SZAT-ban munkerőfelesleg jelentkezik, csak Vajdaságban nem:[7]

Munkaerőfölösleg a mezőgazdaságban

	ezer főre eső	100 aktív mezőgazdasági lakosra	100 foglalkoztatottra
B és H SZK	325	46,0	55,1
Crna Gora SZK	345	45,6	38,0
Horvát SZK	243	29,3	22,9
Macedón SZK	43	14,0	14,3
Szlovén SZK	36	16,4	5,8
Szerbia SZK (szűkebb területe)	387	25,8	35,7
Koszovó SZAT	110	60,1	91,0
Vajdaság SZAT	—24	—6,2	—

Hogy a fenti kimutatás mennyiben felel meg a mai tényleges helyzetnek azt majd csak a következő összeírás után tudjuk megállapítani. Mindenesetre tény, hogy az utóbbi időben bizonyos lassúbbodás állt be a transzferfolyamat ütemében.

A transzfer gyorsasága a lakosság szaporulatától, valamint a mezőgazdasági lakosság tényleges csökkenésétől függ. Ha tehát az elmúlt időszakot vesszük figyelembe, akkor a következő folyamatot láthatjuk:[8]

(000-ben)

	1948—1961 JSZSZK	1948—1961 VSZAT	1961—1971 JSZSZK	1961—1971 VSZAT
A mezőgazdasági lakosság természetes szaporulata 000-ben	1,509	100	973	34
A mezőgazdasági lakosság számának csökkenése	—1,339	—104	—1683	—223
Tényleges transzfer	2,848	204	2,656	257
Az évi átlagos transzfer	219	16	265,6	25,7
Évi átlagos transzfer 1000 mezőgazdasági lakosra az időszak közepén	22,0	15,4	31,6	30,1
növekedési index	100,0	100,0	144,4	199,5

Vajdaság 1971—1985-ig terjedő időszakra vonatkozó fejlesztési terve ebben az időszakban további évi átlagos 2,7%-os csökkenést, illetve összesen kétszáztizenkilencezer főt (évente átlag 14 600-at) irányoz elő. Ha a múlt évtized természetes szaporulatát számítjuk a következő időszakban is, akkor 1985-ig évente kb. 20 000 mezőgazdasági lakos, illetve 7000 aktív mezőgazdasági dolgozó „átváltozása" várható.[9]

A transzfer nagysága és üteme nem párhuzamos az egyéni mezőgazdasági birtokok számának és azok területi nagyságának változásával, amit a következő adatok is bizonyítanak:[10]

A mezőgazdasági birtokok száma Vajdaságban

	1960. év gazdaság	%	1969. év gazdaság	%	Index	különbség + vagy —
Összesen	308 000	100,00	283 500	100,00	92,05	—24 500
2 hektárig	125 356	40,70	120 830	42,62	96,39	—4 526
2,5—5 ha-ig	99 484	32,30	87 010	30,69	87,46	—12 474
5 hektárig	224 840	73,00	207 840	73,31	92,44	—17 000
5,1—8 ha-ig	51 433	16,71	44 430	15,67	86,39	—7 003
8,1—10 ha-ig	22 792	7,38	25 772	9,09	113,07	+2 980
10 há-n felül	8 935	2,91	5 458	1,93	61,09	—3 477

Összehasonlítva a fenti adatokat a lakosság létszámának a csökkenésével kitűnik, hogy az 1961—1971 közötti időszakban a mezőgazdasági lakosság átalakulása 0,3%, a gazdaságok száma pedig 0,4% átlagos évi

csökkenést mutat. Feltűnik, hogy a legnagyobb csökkenés a 2,1—5 hektárig és az 5,1—8 hektárig terjedő gazdaságoknál mutatkozik, míg a 8—10 hektáros gazdaságok száma 2,980 gazdasággal növekszik, a két hektárig terjedő gazdaságok részesedése pedig, bár számuk csökken, az összgazdaságokhoz mérten mégis növekszik. Az ilyen folyamatok határozottan a mezőgazdaságon belüli birtokviszonyok változását is jelentik, valamint a falu lakosságának további ellentétes fejlődését, miután ez a 8 hektáron felüli kategória részvétele 13%-kal növekszik a gazdaságok összesített számában.

A falusi lakosság és az egyéni földbirtok polarizációját még jobban mutatja a földbirtok területének a változása:

	1960. év hektár	%	1969. év hektár	%	Index 1960—100,0	különbség + vagy —
földterület összesen	1 263 000	100,00	1 102 000	100,00	79,17	—161 000
2 ha-ig	126 300	10,00	99 198	9,06	78,53	—27 120
2,1—5 ha-ig	390 267	30,90	344 926	31,30	88,38	—45 341
5 hektárig	516 567	40,90	444 926	40,36	85,97	—72 461
5,1—8 ha-ig	375 111	29,70	333 906	30,24	89,02	—41 205
8,1—10 ha-ig	241 233	19,10	255 664	23,20	105,91	+14 431
10 ha-n felül	130 119	10,30	68 324	6,20	52,51	—61 795

Legnagyobb a 2 hektárig terjedő gazdaságok száma, amely a gazdaságok 40,7%-át, illetve 1969-ben 42,62%-át képezi és csak 10, illetve 9,06% földterülettel rendelkezik. Számuk részesedése növekszik, míg földterülete is növekszik. Gazdaságonként 4,84 hektárral növekedik a területek, éspedig a kisebb gazdaságok terhére.

Ezt bizonyítják az egyes kategóriák átlagos területéről szóló adatok is:[11] (átlagos hektárban kifejezve)

	2 ha-ig	2,1—5 ha-ig	5,1—8 ha-ig	8,1—10 ha-ig	10 ha-on túl	átlag
1960	1,01	3,92	7,29	10,38*	15,50	4,11
1969	0,82	3,96	7,51	9,92	12,51	3,89
Index	81,19	101,02	103,02	95,57	64,51	94,64

A családtagok birtokainak közös megművelése miatt kerültek 1960-ban a 8—10 ha-ig terjedő területbe, ezért az átlag valamivel a felső határ felett volt.

A fenti számok igazolják a bevezetőnkben említetteket a mezőgazdaság és a mezőgazdasági birtokok társadalmasításának hosszú lejáratú folyamatáról. Ezt a folyamatot azonban az elkövetkező időszakban lényegesen meggyorsítja az egyéni mezőgazdasági termelők társulása a szocialista mezőgazdasággal és a társadalmilag szervezett agrokomplexussal.

A már említett munkaidőtöbblet, valamint a munkaerő elégtelen termelékenysége mellett, továbbá a termelékenység emelésének lehetősége miatt, az aktív lakosság gazdaságonkénti száma lényeges fontosságú a mezőgazdasági termelés és különösen a munkaerőtranszfer szempontjából.

A gazdaságok aktív tagjainak átlagát mutatjuk be a következő táblázaton területnagyság szerint:

(a tagok gazdaságonkénti átlaga)

	1960. évben			1969. évben					
	família-tag	aktív-tag	mezőgazdasági termelésben	família-tag	aktív tag	aktív tag	mezőg. t. index	aktív tag index	index
Vajdaság	3,6	2,1	1,6	3,5	2,0	1,6	97,22	95,24	100,00
0,5 ha-ig	3,3	1,6	0,8	3,4	1,6	0,7	103,04	100,00	87,50
0,51—1 ha-ig	3,0	1,7	1,1	3,1	1,7	1,1	103,33	100,00	100,00
1,1—2 ha-ig	3,2	1,8	1,2	3,2	1,8	1,2	100,00	100,00	100,00
2 hektárig	3,2	1,7	1,0	3,3	1,7	1,0	103,13	100,00	100,00
2,1—3 ha-ig	3,4	2,0	1,5	3,2	1,9	1,4	94,12	95,00	93,33
3,1—5 ha-ig	3,7	2,2	1,9	3,4	2,0	1,7	91,89	90,91	89,47
5,01—8 ha-ig	4,2	2,5	2,3	3,7	2,2	2,0	88,99	88,00	86,96
8,01—10 ha-ig	4,5	27	2,6	4,3	2,6	2,5	95,56	96,30	96,15
10 ha-on felül	4,8	2,9	2,7	4,4	2,6	2,5	91,67	89,66	92,59

A fenti számok elemzése[12] rámutat a mezőgazdaság és főleg a mezőgazdaság magánszektorának sok sajátosságára. Az önálló gazdaságok összes tagjai közül kb. 58% az aktív, de ezeknek csak 3/4 része, illetve 1969-ben 4/5 része aktív mezőgazdasági termelő. Bár az általános nagyságrendben nincs nagy változás, az említett tízéves periódusban történtek lényeges strukturális változások. Ezért szükségesnek tartjuk bemutatni az egy aktív mezőgazdasági termelőre eső földterület nagyságát is:

	2 ha-ig	2,01—5 ha-ig	5,01—8 ha-ig	8,01—10 haig	10 ha-on felül	átlag
1960-ban	1,26	2,30	3,15	3,99	4,63	2,57
1969-ben	1,21	2,55	3,75	3,96	5,00	2,43
index	96,03	110,39	118,30	99,24	107,99	94,55

Bár a 2 hektár és a 8 hektár közötti gazdaságok aktív tagonkénti területe valamivel növekedett, mégis le kell szögezni, hogy a területek nagysága megközelítőleg sem teszi lehetővé az aktív mezőgazdasági termelők munkaképességének a kihasználását. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha a hagyományos, mindenfélét termelő kisgazda módján gazdálkodnak. Ezt főleg az állattenyésztés jelentős fejlesztésével lehetne javítani, azonban itt az állattenyésztés elsődleges elosztásbeli egyenlőtlen helyzete komoly akadályt képez.

Az iparilag és mezőgazdaságilag fejlett országokkal való összehasonlítás csak növeli a probléma súlyát. Éppen ezért a munkaerő átömlesztése a mezőgazdaságból a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekbe, valamint az egyéni mezőgazdasági bekapcsolása a társadalmilag szervezett mezőgazdasági és élelmiszeripari folyamatba, a mezőgazdaság termelésének, intenzívitásának és termelékenységének növelése mellett, elsőrendű össztársadalmi feladat, annál is ikább, mert ez egyúttal a szocialista önigazgatás fejlődésének legbiztosabb útja is.

3. *A mezőgazdasági munkaerő csökkenését befolyásoló tényezők*

Nagyszámúak azok a tényezők, melyek befolyásolják, sőt lényegében meghatározzák a munkaerő mezőgazdaságból történő elvándorlásának az ütemét. E tényezők különböző irányúak és hatásúak, de lényegében egységesen hatnak a transzfer gyorsaságára, tömegére, módozataira és irányára. Ezek a tényezők gazdasági, technikai, szervezeti, pszichikai és szociális körülményekből erednek.

a) A gazdasági eredetű tényezők közül legelőször is a mezőgazdaság viszonylagos alacsony jövedelmezőségét kell kiemelni. Az elsődleges elosztásban létrejött egyenlőtlen helyzet, a mezőgazdaság munkájának sokéves, — a többi tevékenységhez képest jelentősen alacsonyabb — társadalmi értékeléséből ered. Bár a mezőgazdaság jelentőségét — különösen a vajdasági gazdaság szempontjából —, nem lehet csak a társadalmi termékben való részvétellel mérni, ez a részesedés mégis jelentős képet ad.[13]

A mezőgazdaság részesedése a társadalmi termékben

(százalékban kifejezve az 1972. évi árak alapján)

	társadalmi szekt. rész. a társ. term.	magánszektor részesedése a társ. term.			mezőg. magánszekt. rész. a mezőgaz. társ. term.		
		JSZSZK	VSZAT	VSZAT JSZSZK	JSZSZK	VSZAT	VSZAT JSZSZK
1965 évben	11,85	22,68	39,02	20,37	76,55	59,90	17,27
1970 "	11,76	17,98	30,29	17,29	78,43	60,15	14,16
1971 "	10,82	17,78	32,24	19,65	76,21	55,68	15,75
1972 "	10,59	16,71	30,77	19,49	71,45	52,00	13,39

1973 "	10,73	17,31	31,66	19,53	76,88	57,79	15,56
1974 "	10,92	16,32	31,46	20,19	75,59	52,50	17,14
1975 "	10,66	15,36	30,21	19,79	75,13	58,13	17,26
Átlagos évi csökkenési ráta							
1975/1965	—1,1	—3,8	—2,5	—0,3	—0,2	—0,3	—0,1
1975/1970	—2,0	—3,2	—5,0	+4,8	—0,9	—0,7	+4,0

Miután Vajdaság mezőgazdaságának részesedése lassabban csökken, mint az országos, az utóbbi időben a Vajdaság mezőgazdasága nagyobb mértékben részesedik az ország mezőgazdasági termelésében. Ez a folyamat a mezőgazdaság társadalmi szektorának nagyobb eredményeinek, nem pedig az egyéni gazdaság gyengébb eredményeinek a következménye. Az ilyen fejlődés azonban negatív hatással van a mezőgazdaság és egyúttal a tartományi helyzetére az elsődleges elosztásban. Egy összehasonlítás a társadalmi termékben, valamint az aktív lakosságban való részesedés között bizonyítja a fentieket, mivel ezek alapján kimutatható az aktív lakosonkénti nemzeti jövedelem a mezőgazdaságban és azon kívül.

Mivel az aktív mezőgazdasági lakosságról az 1971-es adatok állanak rendelkezésünkre, így az összehasonlítás erre az évre vonatkozik, de az aktív mezőgazdasági lakosság és a nemzeti jövedelem egymáshoz való viszonyában nem állott be. A nemzeti jövedelemre, valamint az aktív lakosságra vonatkozó 1971-es adatok a következők:[14]

(millió dinárban kifejezve, folyó áron)

nemzeti jövedelem	21 091,9	100,00%
ebből a mezőgazdaság	7 178,0	34,03%
egyéb tevékenysége	13 911,9	65,97%
aktív lakosság száma	833 242	100,00%
ebből mezőgazdasági	375 106	46,22%
egyéb foglalkozásbeli	448 136	53,78%

Tehát a fejenkénti nemzeti jövedelem így alakul:

Nemzeti jövedelem aktív lakosonként	253 130 din.	100,00%*	81,54%
Nemzeti jövedelem aktív mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosonként	186 390 din.	73,63%	60,04%
Nemzeti jövedelem mezőgazdaságon kívüli aktív lakosként	310 439 din.	122,64%	100,00%**

* bázis aktív lakos
** bázis a mezőgazdaságon kívüli aktív lakos

Ha tehát elfogadnánk azt a tézist, hogy a munka termelékenységét a fejenkénti nemzeti jövedelem fejezi ki, akkor a mezőgazdaság munkatermelékenysége az össztermelékenység 73,63%-a a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek munkatermelékenységének 60,04% lenne. Tekintve, hogy mezőgazdasági munkára a munka sajátosságából kifolyólag nem lehet felhasználni az egész rendelkezésre álló munkaidőt, ebben a tevékenységben nem lehet a munkatermelékenységet a rendelkezésre álló munkaerővel mérni, hanem csak a felhasználható munkaidővel.

Bár az utóbbi tizenöt évben a mezőgazdaság elsődleges elosztásbeli helyzete sokban javult, mégsem lehetett behozni azt a sokéves lemaradást, melyet az egyenlőtlen társadalmi értékelés — melyre természetesen az egész társadalom életszínvonala érdekében szükség van —, hozott magával. Egy a folyó- az állandó árakon kimutatott indexszámok közötti összehasonlítás igazolja a fenti állítást:[15]

(a társadalmi termék növekedési indexei 1972/1959)

	folyó árakon	állandó árakon	együttható
Összgazdaság	1 000,5	228,41	4,378
mezőgazdaság	593,41	119,95	4,947
gyáripar	835,89	318,94	2,621
egyéb tevékenységek	1 647,68	267,07	6,132

A fenti kép rávilágít a mezőgazdaság állandó árakon való viszonylagosan alacsony növekedésére, de egyúttal a mezőgazdaság helyzetének a javulására is, mint ahogy azt az együtthatók egymás közti viszonya mutatja:

mezőgazdaság: összgazdaság 1,12:1
mezőgazdaság: gyáripar 1,89:1
mezőgazdaság: egyéb tevékenységek 0,81:1

A mezőgazdaság magánszektorát tekintve ez a helyzet még bonyolultabb, mert a magánszektor a földterületek 58%-án az aktív földművesek 82%-át foglalkoztatja, akik a mezőgazdaság nemzeti jövedelmének csak a 44%-át termelik. Bár a társadalmi szektorban is rejlenek még tartalékok, az egyéni mezőgazdasági termelőknek különböző termékek előállításához még mindig a társadalmiakkal szemben 3—5-szörös időre van szükségük.[16]

Az időtöbbletet az egyéni földművesek részben a kisebb termelési költségekkel pótolják. Az 1971—1975 években a társadalmi termék részesedése a termelés értékében a magánszektorban és a társadalmi munkaszervezetekben a következőképp alakult:[17], [18]

A társadalmi termék részesedése a termelési értékben

(érték %-ban kifejezve)

	magánszektor	társadalmi szektor	magánszektor / társ. szektor
1971.	57,88	28,54	2,028
1972.	55,49	28,86	1,923
1973.	62,50	30,11	2,076
1974.	56,85	31,21	1,819
1975.	58,11	31,65	1,836

Elvitathatatlan, hogy a kisebb munkatermelékenység okozza a legnagyobb mértékben az egyéni mezőgazdasági termelés előnytelen jövedelmi helyzetét, és természetesen a munkaerőtranszfer jelentékeny indítékát is. A mezőgazdaság — főleg a magánszektor naturális termelése — intenzitása és sokfélesége minden bizonnyal részben oka az alacsony árutermelésnek. Ennek a ténynek bemutatása szükségessé tette a termelés piaci jellegére vonatkozó adatainak ismertetését:[19]

(piaci termék a mezőgazdaság össztermelésében %-ban kifejezve)

Év	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
társadalmi szektor	55,6	54,5	55,3	55,1	55,9
magánszektor	44,4	45,5	44,7	44,9	44,1
koefficiens	79,86	83,49	80,83	81,49	78,89

A koefficiens az egyéni mezőgazdaság piaci termékének viszonyát mutatja társadalmi szektor piaci termékének rátájával szemben.

Az alacsonyabb rátának nagyon sok oka van. Az egyéni mezőgazdasági termelés még mindig nincs eléggé bekapcsolva a társadalmi újratermelés többi szakaszának egységes komplexumába. A kooperáció, valamint a társastermelés és a közös jövedelem megfelelő elosztása, még csak a kezdeti eredményeket mutatják fel és így az egyéni mezőgazdasági termelő még nem tudja felfogni, hogy érdekei hosszú távra nézve az egyesülésben és a közös árutermelésben rejlenek és hogy az elsődleges termelés a végtermék jövedelméből a hozzájárulásához megfelelően részesülhet.

A „munkaerőtöbblet" problémájáról már volt szó, de ezt a kérdést, helyesebben „a munkaerő elégtelen kihasználása" értelmében kellene taglalni. A mezőgazdasági termelés már említett sajátossága is, valamint az időszakonként, a szezonban jelentkező munkaerőhiány csak részben egyeztethető össze és szűntethető meg az időszerű technológia és technika alkalmazásával, illetve a mezőgazdasági termelés intenzitásának növelésével.

A munkaerőtöbblet kérdését tehát csak a mezőgazdaság alapvető problémáinak megoldásával; tagosítással, az egyéni mezőgazdák társulásával, társastermeléssel, tehát a falu és a mezőgazdaság szocialista átalakulásával egyetemben lehet megoldani. Mindezek a folyamatok természetesen a munkaerő elvándorlásával — a mezőgazdaságból egyéb tevékenységbe való áttérésével — járnak.

Az iparosodást — ami elvitathatatlanul az általános gazdasági fejlődés fő irányvonala — azonban különböző nézőpontból kell vizsgálni. Az ipari tevékenység növekedése a fejlődés megfelelő színvonalán új munkahelyek megnyitásával jár és így a mezőgazdaságból a fejlődés folyamán felszabaduló munkaerőt foglalkoztatni tudja. Az ipar egyúttal új, időszerű termelőeszközöket is nyújt a mezőgazdaságnak, részben az egyéni földművelőknek is. Ennél sokkal fontosabb azonban a mezőgazdasági termelés iparosítása, az ipari technológia és szervezés meghonosodása a mezőgazdaságban.

Végül, de nem utolsó sorban az iparosodás a mezőgazdasági termékek magasabb fokú feldolgozását hozza magával. „Azelőtt a paraszti család maga termelte és dolgozta fel termékeit, az élelmiszert és a nyersanyagot, amelyet részben maga is fogyasztott el. Ezek a nyersanyagok és élelmiszerek most áruvá váltak."[20]

Ezek az áruk az iparban további feldolgozásra kerülnek, és ezáltal az elsődleges termék értéke is növekszik. Mostanáig a mezőgazdasági termelő nem részesedett, illetve nem részesedhetett megfelelő mértékben terméke ilyen értéknövekedésében, és emiatt csökkent érdeklődése a termelés fejlesztése iránt.

Meg kell jegyezni, hogy a munkaerőtranszfer nem volt párhuzamos az iparosodás folyamatával, tekintve hogy az időszerű iparosodás az új munkahelyek megnyitásával egyetemben, az élőmunka viszonylagos csökkentésével is jár. Amellett egy új munkahely nagyon sok anyagi befektetést,például 1975-ben 250—270 000 dinár beruházást igényelt.

A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára rendelkezésre álló munkahely mennyisége és milyensége természetesen korlátozó tényező a transzfer ütemét illetően. Ezért az egyéb tényezők mellett, amelyekről még szó lesz, ez is egyik jelentős oka annak, hogy a mezőgazdaság, a lakosság foglalkoztatása szempontjából reziduális (visszamaradó) tevékenység lesz, legalábbis addig, míg a mezőgazdasági termelő jövedelmezőségi helyzete ki nem egyenlítődik a többi tevékenység dolgozóinak jövedelmével.

Hogy milyen tevékenységek felé irányul a mezőgazdasági lakosság vándorlása, azt a következő adatokból láthatjuk:[21]

(%-ban kifejezve)

	Jugoszláviában	Vajdaságban	Vajdaság Jugoszlávia = 100
Mezőgazdaság	13,3	36,8	276,69
Erdőgazdaság	3,7	0,7	18,86
Ipar és bányászat	34,6	21,7	62,72
Építészet	17,0	7,3	42,94
Szállítás	7,8	3,7	47,44
Kereskedelem	5,2	6,4	123,08
Kézműipar	9,1	12,6	138,46
Egyéb tevékenységek	9,3	10,8	116,13

A fenti adatok a Vajdaság és az ország egymás közti viszonyát mutatják, de a munkaerő elhelyezkedését is. Érdekes képet kapunk, ha figyelembe vesszük, Vajdaság 578 503 földmunkásának — ahányat az 1969-i mezőgazdasági összeírás kimutat — foglalkozás szerinti kimutatását.[22]

állandóan a saját földjén dolgozik:	214 892	37,15%
túlnyomórészt a saját földjén dolgozik:	71.144	12,29%
időlegesen a saját földjén dolgozik:	163 597	28,28%
állandóan a birtokon kívül dolgozik:	128 870	22,28%

b) A munkaerőtranszfert befolyásoló technikai tényezők természetesen a fenti gazdasági tényezőkkel közvetlen összefüggnek, és semmivel sem kisebb jelentőségűek.

Itt elsősorban az egyéni gazdasági birtok nagyságát, és a történelmileg kialakult birtokviszonyokat kell tekintetbe venni. Az előbbiekben bemutatott földbirtokok nagyságrendi csoportosítása természetesen nemcsak gazdasági, hanem egyúttal szociális, pszichológiai és családi tényezők következménye. Nagyságuk a sok évszázados tradicionális, családi naturális termelésnek felelnek meg, és nem a mai, időszerű, fejlett technológiai színvonalnak. Nehezítő körülmény, hogy ilyen nagyságú birtok is — egy reprezentatív elemzés szerint[23] — átlagosan négy telekrészre oszlanak, amelyek legtöbbször nagy távolságra vannak egymástól, és természetesen lényegesen megnehezítik a terület megmunkálását.

A megmunkálandó földterületek termelőnkénti optimális, technikailag és gazdaságilag minimális nagyságát sokszor feldolgozták már szakirodalmunkban, azonban a termőterület nagysága a mi egyéni mezőgazdaságunkban, elvitathatatlanul az egyik legnagyobb hátráltató tényezője a munkatermelékenység és a termelés növekedésének.

A munkaeszközök az egyéni gazdaságokban az élőmunka helyettesítését, a munka megkönnyítését, de egyúttal a munkatermelékenység növelését, valamint az időszerű és jobb földmegmunkálást, többlettermelést és a tenyészállatok biológiai képességének és gazdasági eredményeinek növekedését is jelentik.

Ha ezúttal a munkaeszközök fogalma csak a traktorok, elektromotorok és az állatállomány feltételes számát értjük, akkor az ellátottságról a két összeírás között a következő helyzet mutatkozik:[24]

	traktorok			elektromotor	állatállomány/000		
	1960.	1969.	index	1969.	1960.	1969.	index
Összesen	1302	8381	644	29,058	526	494	88,2
2 ha-ig	179	299	167	4,147	110	76	69,1
2—3 ha-ig	107	298	278	2,890	53	44	83,0
3—5 haig	222	382	397	5,516	103	89	86,4
5—8 ha-ig	321	2393	745	28,769	135	129	88,9
8 ha-on felül	443	4497	951	7,730	124	116	93,5

A fenti adatok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy azóta is nagy mértékben növekedett a traktorok és egyéb gépek száma, és az 1975-ös évben az egyéni mezőgazdaságoknál egy traktorra összesen 38 hektár föld jutott. Még ha nem vennénk is figyelembe, hogy a termelési együttműködés keretében a földterületek bizonyos részét a társadalmi szektor traktorai művelték meg, akkor is megállapíthatnánk, hogy az egyéni tulajdonosok traktorai nem lehettek racionálisan kihasználva, tehát, hogy beszerzésüknek nem volt meg a gazdasági indokoltsága.

Az egyéni mezőgazdaság családias és sokrétű termeléséhez természetesen az öröklött és sajátos lélektani okok mellett gazdasági és technikai okok is hozzájárultak. A kis földterület, a gyenge felszereltség; a munkaerőszükséglet változásai az év folyamán (szezonban), de természetesen az éghajlattól és időváltozásoktól való függés nagymértékben befolyásolja az egyéni gazdaság jövedelmezőségét, munkaerőszükségletét, termelékenységét, és ezáltal a munkaerőtranszfer folyamatát és annak ütemét

Ezt az ütemet többek között az is befolyásolja, hogy az egyes termelési ágazatok évszázados kiválása a mezőgazdaságból, részben a piacgazdaság következményeként, de az általános fejlődés hatása alatt is tovább folytatódik. A múltban sok tevékenység kivált már a mezőgazdaságból; folyamatban van a borkészítés kiválása, és mindinkább megmutatkoznak az előjelei az állattenyésztés önállósításának is. Ez a folyamat az egyes gazdaságok szakosítása és az állattenyésztés önállósulása útján történik. Természetesen minden kihatással van a transzferre is. A szakosított gazdák megmaradnak a mezőgazdaságban, a földművesek pedig kénytelenek részben „szakosodni" részben pedig más, mezőgazdaságon kívüli ágazatokban munkát keresni.

A munkaerőtranszfer a fentieken kívül bizonyos intézményes tényezők hatása alatt is áll. Ezek a mezőgazdaságra ható tényezők, a fejlődés egy bizonyos fokán túl minden gazdálkodásban, a fejlett és kevésbé fejlett kapitalista, valamint a szocialista országokban és természetesen a mi gazdaságunkban is jelen vannak.

Az a tény, hogy a központosított gazdaságirányítás a legtovább a mezőgazdaságban tartotta magát, és hogy még a legfejlettebb országok is az általános életszínvonal védelmében protekcionalista gazdaságpolitikát folytatnak a mezőgazdasággal szemben, természetesen súlyosan kihat a mezőgazdaságban uralkodó állapotokra, de az ágazati és regionális fejlődésre is.

A mezőgazdaság egyenlőtlen jövedelmi helyzetével kapcsolatosan kimutattuk, hogy ezt a helyzetet az egész nemzetgazdálkodással szemben 0,7363-as, a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekkel szemben pedig 0,6004-es együtthatóval lehet kifejezni. Minden eddigi kutatás eredménye arra mutat, hogy az ilyen egyenlőtlenség nem, illetve nem csak a mezőgazdaság alsóbbrendű munkatermelékenységének, hanem egyéb szervezési, intézményes, részben nem gazdasági tényező következménye is. Főleg a mezőgazdaságra káros árpolitika, tehát a mezőgazdasági munka egyenlőtlen társadalmi értékelése hozza magával, hogy a mezőgazdaság a piacon egyenlőtlen helyzetbe kerül. Ezt a tényt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a mezőgazdaságon belül is a belterjesebb termelés és az állattenyésztés terhére alakulnak ki egyenlőtlen árak, melyek ártanak a mezőgazdaság fejlődésének, és csökkentik az egyéni mezőgazdák érdeklődését.

A hitelpolitikának az első pillantásra ésszerű követelménye, hogy a társadalmi beruházásokat elsősorban olyan létesítménybe kell fektetni, amely a leggyorsabban tudja visszafizetni a befektetéseket, figyelmen kívül hagyja a mezőgazdaság sajátosságait a bővített újratermelés eszközeinek a megteremtésére vonatkozóan.

Az utóbbi években a „zöld terv" alapján a társadalmi tmasz-ok által megkezdődtek a magánszektor fejlődését célzó beruházások is, melyeknek kezdeti eredményei máris megmutatkoznak. A társastermelés és mezőgazdasági termelők társulása, illetve bekapcsolódása a társadalmilag szervezett termelésbe biztosan meg fogja hozni az eredményt a termelés és a termelékenység növelése és a munkaerőtranszfernek a gazdasági fejlődéssel való összehangolása terén.

Külön ki kell hangsúlyozni, hogy a magángazdaságok nincsenek elegendő mértékben összekapcsolva a társadalmi infrastruktúra — elsősorban a gazdasági infrastruktúra — hálózatával. A megfelelő forgalmi, vízgazdasági és részben még energiagazdálkodási infrastruktúra hiánya nagymértékben nehezíti a termelés fejlődését. A Duna—Tisza—Duna Szervezet, Észak-Bácska és Szerémség területén vízellátása minden bizonnyal meghozza gyümölcsét a mezőgazdasági termelés fejlődése és intenzifikálása szempontjából.

c) Még ha első tekintetre úgy tűnik is, hogy a lélektani tényezők kihatása nem olyan jelentős, mint a gazdasági és technikai tényezőké, alaposabb tanulmányozás ugyanolyan jelentőséget tulajdonít nekik. Ezek a tényezők ugyanis mélyen a mezőgazdasági termelők tudatában gyökereznek, és megszüntetésükre hosszú időre van szükség. A kispolgári felfogás, a birtokhoz való ragaszkodás, az amire leginkább gondolunk, ha

az említett lélektani tényezőkről van szó, természetesen nem véletlen jelenségek, hanem hosszú és logikus fejlődés következményei. Ennek a lélektani tényezőnek gyökereit a kisgazdaság korlátolt területében és a hagyományos családi termelési módban kell keresni.

A magángazdálkodó félelme az önállóság elvesztésétől természetes, hisz amíg a munkája teljes mértékben (az időjárás viszontagságaitól eltekintve) tőle függ, minden mezőgazdaságon kívüli munkánál — főleg a társult munka szervezeteiben — kénytelen lesz a technológiai, és munkaszervezési szabályoknak és munkafegyelemnek alávetni magát. Ezért a jövedelemszerzés kisebb lehetősége és annak nehézsége dacára is biztosabbnak látja életét a saját gazdaságában. A föld magántulajdona biztonságérzetet nyújt neki, és gonddal jár megválni tőle, tekintve hogy az eladási vagy bérbeadási lehetőség a társadalmi szervezetek anyagi lehetőségétől függ, és eléggé bizonytalan.

Az egymás közötti bérbeadás lehetősége kicsi és a bérbeadó szempontjából bizonytalannak is látszik. Az egymás közti haszonbérletezést mégsem lehet jelentéktelennek tartani, hisz az 1969-es összeírás szerint, 16 977 gazdaság bérelt földet.[25] Ezeknek 64,79%-a pénzben, 35,44%-a pedig termékekben fizette a bér ellenértékét. Érdekes megemlíteni, hogy a legtöbb gazdaság az 1 hektárig terjedő és a nyolc hektáron felüli birtokokból toborzódik. A 283 500 gazdaságból 111 000 (tehát 39,2%) vesz igénybe idegen munkaerőt, 58 000 viszont (20,7%) munkaerőt bocsát ki, ami azt mutatja, hogy az összes gazdaság 60%-a igyekszik az egyéni mezőgazdaságon belül megoldani a munkaerőproblémát.

Azokkal a tényezőkkel párhuzamosan, melyek a munkaerőtranszfert csökkentik, jelentkeznek olyan tényezők is, melyek ellenkező irányba hatnak. Az egyenlőtlen jövedelmezési lehetőségek, a piaci bizonytalanság, az a tudat, hogy az egyenlőtlen jövedelem nemcsak alacsonyabb munkatermelékenység következménye, természetesen csökkenti a termelők érdekeit, hogy megmaradjanak az egyéni földbirtokon. Ehhez járul még a fiatalság érdeklődési körének megváltozása, amely nemcsak az alapfokú, hanem részben a középfokú képzettség után is nehezen illeszkedik be az egyeni kisbirtok szűkös kereteibe.

d) A munkaerőtranszfer ütemére ható szociológiai tényezőket sem szabad lekicsinyelni. Ezek elsősorban az egyéni mezőgazdasági termelők társadalmi helyzetével vannak összefüggésben, és természetesen nagyrészt gazdasági okokból, illetve jövedelemszerzési lehetőségekből erednek.

Jelentékeny mértékben befolyásolja az egyéb tevékenység felé irányuló áramlást a társadalmi és nyugdíjbiztosítás hiánya, melynek áthidalása most még csak folyamatban van. Ez a kérdés az öregedési folyamattal egyetemben mind fontosabb lesz. Tekintve, hogy a mezőgazdaságot elsősorban a fiatalok és a középkorúak hagyják el, a mezőgazdaság és a falu lakosságának sokkal nagyobb az öregedési üteme, mint a városi lakosságé. A megmaradt egyéni birtokokon az öregek munkatermelékenysége csökken, a mezőgazdaság jövedelme kisebb lesz, viszont ezzel párhuzamosan jelentkezik bizonyos jövedelemátömlesztés a faluból a vá-

rosba. A lakosság egy része a városban dolgozik és teremti meg a jövedelmét, de a falun lakik. A falu urbanizálódása, valamint a társulási folyamat meggyorsulása ezt a problémát minden bizonnyal rövidesen meg fogja oldani.

4. *A mezőgazdasági lakosság átalakulásának útjai és formái*

A deagrárizáció útjai és formái, de elsősorban a munkaképes lakosság átirányulásának útjai és formái, nagyon sokfélék. Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy az emberi aktivitás periódusát más kritériumok határozzák meg az egyéni gazdálkodóknál, mint a többi munkaerőnél. Vehetnénk kezdetnek a 14—15-ik életévet, és az időtartam végét csak a halál szabja meg. Azon személyek életkora, akik 1961-ben és 1971-ben magánbirtokon gazdálkodtak a következő adatokból látható:[26]

1961-ben	20 éven alul	20—34	34—44	45—54	55—59	60 éven túl
%-ban	0,2	15,7	18,4	27,1	13,3	25,3

1971-ben	20 éven alul	20—27	28—34	35—44	45—54	55—60	60—65	65-ön felül
%-ban	0,0	2,3	7,3	21,4	19,7	17,8	12,2	19,3

Az 1961-ben tehát a magángazdálkodók 61,4%-a volt 20—54 éves, 1971-ben pedig csak 50,7%-a, míg ugyanakkor a hatvan éven felüliek száma 25,3%-ra nőtt, és közülük 1971-en 19,3% 65 éven felüli volt.

a) Megállapítható, hogy a földműves lakosság általában 40—45 éves koráig hagyja abba a földművelést. A földműves családok leginkább iskoláztatják gyermekeiket, hogy más képesítést nyerjenek. Ezt a jelenséget pozitív folyamatnak kell tekinteni, mert alkalmat nyújt szakképzett munkások képesítésére.

Az iskola befejezése után az ilyen fiatal elhelyezkedik valamely mezőgazdaságon kívüli ágazatban, de részben otthon lakik továbbra is, és munkaidő után, de főleg a fő mezőgazdasági idényben segít a földmunkák elvégzésében. Az ilyen vegyes gazdaságok jelentősége nem kicsiny, amint ez a következő adatokból látható:[27]

	1960	%	1969.	%	index
Gazdaságok száma	308 044	100,00	283 500	100,00	92,03
Ebből tiszta mezőgazdaságok	196 333	63,73	175 486	61,89	89,38
Vegyes gazdaságok	111 711	46,27	108 010	38,11	96,68

A nagyságcsoportok szerinti áttekintés még sokkal érdekesebb, ugyanis az egy hektárig terjedő gazdaságoknak csak 36%-a tiszta mezőgazdasági birtok, a két hektárosoknál pedig csak 50%.

A MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG CSÖKKENÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI
NÉPESEDÉSI
TÁRSADALMI
AGRÁRSTRUKTURÁLIS
TERÜLETI
GAZDASÁGI-TECHNIKAI
A LAKOSSÁG GAZDASÁGI STRUKTÚRAVÁLTOZÁSA
A FALVAK ELÖREGEDÉSE
A TERMÉSZETES SZAPORULAT CSÖKKENÉSE
A FALU FEMINIZÁLÓDÁSA
A MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG CSÖKKENŐ VITALITÁSA
A FOGLALKOZTATOTTSÁG ÁLTALÁNOS NÖVEKEDÉSE
VÁLTOZÁS A FOGLALKOZTATOTTAK MINŐSÍTÉSÉBEN
A FALUSI AUTARCHIA MEGSZŰNÉSE, ÁRUGAZDÁLKODÁS
A FÖLDBIRTOKOK ELLENTÉTES CSOPORTOSULÁSA
A NAGY CSALÁDOK SZÉTHULLÁSA
CSÖKKEN A HÁZASSÁGKÖTÉSEK SZÁMA
A VEGYES BIRTOKOK ELSZAPORODÁSA ÉS A JÖVEDELEMFORRÁSOK MEGVÁLTOZÁSA
A NEM MEZŐGAZDÁK BIRTOKAINAK KIALAKULÁSA
AZ EGYÉNI BIRTOK REPRODUKCIÓS KÉPESSÉGÉNEK VÁLTOZÁSA
KOOPERÁCIÓS ÉS TÁRSULÁSI LEHETŐSÉGEK
AZ ÚJ EMBER: A MUNKÁSPARASZT
TELEPÜLÉSHÁLÓZATI VÁLTOZÁSOK
AZ IPAR TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSÉNEK KÉRDÉSEI
A FALU VÁROSIASODÁSA
NAPI ÉS IDŐSZAKI MIGRÁCIÓ
A FALU ELHAGYÁSA, BEKÖLTÖZÉS A VÁROSBA
A MEZŐGAZDASÁG TERMELÉKENYSÉGÉRE HATÓ KÖVETKEZMÉNYEK
A MEZŐGAZDASÁGON KÍVÜLI TEVÉKENYSÉGRE HATÓ KÖVETKEZMÉNYEK
AZ EGY FŐRE ESŐ TERMELÉS ÉS JÖVEDELEM NÖVEKEDÉSE A LAKOSSÁG SZÁMÁNAK CSÖKKENÉSE KÖVETKEZTÉBEN
AZ ÚJÍTÁSOK HASZNÁLATA AZ OTT MARADT (FIATAL) MEZŐGAZDÁK KÖRÉBEN
A TERMELÉKENYSÉG NÖVEKEDÉSE A TÁRSULT MUNKA SZERVEZETEIVEL TÖRTÉNŐ KOOPERÁCIÓ ÉS TÁRSULÁS ÚTJÁN
A TERMELÉKENYSÉG CSÖKKENÉSE AZ ELÖREGEDETT LAKOSSÁG BIRTOKAIN
A FALVAKRÓL FELKERÜLT MUNKÁSSÁG NEM MEGFELELŐ SZAKKÉPZETTSÉGE FOLYTÁN CSÖKKEN A MUNKATERMELÉKENYSÉG
A MUNKÁSOK SZAKKÉPESÍTÉSÉNEK TARTAMA ÉS KÖLTSÉGE A JÖVEDELMET TERHELI
A SZAKKÉPZETLEN MUNKÁSOKNAK SZÁNT MUNKÁK JELENTŐSÉGE
AZ IPARI SZERVEZÉSHEZ ÉS A MUNKARITMUSHOZ VALÓ ALKALMAZKODÁS SZÜKSÉGE

A MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG CSÖKKENÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK
GAZDASÁGI
A JÖVEDELEM ALACSONY SZINTJE
A TERMÉKEK BIZONYTALAN PIACI HELYZETE
ALACSONY TERMELÉKENYSÉG
ELÉGTELEN ÁRUTERMELÉS
MUNKAERŐFELESLEG
IPAROSÍTÁS
A MEZŐGAZDASÁGON KÍVÜLI MUNKAHELY-KÍNÁLAT
TECHNIKAI
BIRTOKVISZONYOK
A TERMŐTERÜLET ELÉGTELEN NAGYSÁGA
A TERMELŐESZKÖZÖKKEL VALÓ ELLÁTOTTSÁG ÉS AZOK TELJESÍTMÉNYE
A SZAKOSÍTÁS LEHETETLENSÉGE A KISBIRTOKON
A TERMÉSZETI VISZONYOKTÓL VALÓ FÜGGÉS
A MUNKAERŐ EGYENLŐTLEN IDŐSZAKI HASZNÁLHATÓSÁGA
INTÉZMÉNYES
AZ EGYENLŐTLEN PIACI HELYZET
ÁRPOLITIKA
AGRÁR-ÉS HITELPOLITIKA
ELÉGTELEN KAPCSOLAT AZ INFRASTRUKTÚRÁVAL
PSZICHOLÓGIAI
TRADICIONÁLIS ÉS CSALÁDI GAZDÁLKODÁS
AZ ÖNÁLLÓSÁG ELVESZTÉSE
AZ ÚJ MUNKAHELY BIZONYTALANSÁGA
AZ ANYAGI ALAP-A FÖLDBIRTOK-ELVESZTÉSÉTŐL VALÓ FÉLELEM
SZOCIOLÓGIAI
A PARASZTSÁG EGYENLŐTLEN TÁRSADALMI HELYZETE
A SZOCIÁLIS BIZTOSÍTÁS JELENTŐSÉGE
A FALU KOMMUNÁLIS ÉS TÁRSADALMI SZINVONALA
URBANIZÁLÓDÁS ÉS A NAPI MIGRÁCIÓ LEHETŐSÉGE

Bizonyos elemzések szerint[28] ez a folyamat tovább terjed, eszerint 1975-ben az 1,6 aktív családtagból csak 70% dolgozik a mezőgazdaságban, éspedig a kéthektáros birtokon 54%, a 8 hektáron felülin pedig 86%, illetve a családtagok 18—20%-a.

Ezek a folyamatok világosan befolyásolják az általános népesedést is. A mezőgazdasági lakosság fokozódó öregedése világméretű jelenség, de sajátos megítélést kíván a mezőgazdasági lakosság problémáival kapcsolatosan. A mezőgazdasági lakosság öregedése nálunk ugyanis többszörös jelentőségű.

Népesedési statisztikánkat tanulmányozva feltűnik, hogy az összlakossággal ellentétben, melynek 9,71%-a 64 éven felüli személy, a mezőgazdasági lakosság 11,1%-a 64 évnél öregebb. Emellett a 64 éven felüli mezőgazdasági lakosság a 64 éven felüli összlakosság 44,2%-a, a 64 éven felüli aktív mezőgazdasági lakosság az aktív 64 éven felüli lakosság 54,5%-t teszi ki.

b) A mezőgazdaság elhagyásának egyik jelensége, amely egy világszerte elterjedt, s nálunk is meghonosodott szokás eredménye, hogy sem a parasztlány sem pedig a más környezetben felcseperedett lány nem szívesen megy férjhez magángazdálkodóhoz, de mezőgazdasági munkáshoz sem. Ez is meggyorsítja a munkaerőtranszfert, de egyúttal a falu elöregedésének ütemét is.

Ez az elhagyás legtöbbször együttjár a családi háztartásból való kiválással és a kiváló vagy egyéb foglalkozást talál a falun, vagy pedig foglalkozása a legközelebbi vagy távolabbi ipari koncentrációhoz köti. Ebben az esetben naponta, illetve időszakonként utazik, vagy pedig új munkahelye székhelyére költözik. Hogy melyik módozat kerül túlsúlyba, az nagyon sok tényezőtől függ. Megfelelő közlekedési lehetőségtől: a falu infrastrukturális, urbanisztikai és társadalmi fejlettségi szintjétől, lakásbiztosítási lehetőségtől az új munkahelyen, az utazás időtartamától és minőségétől stb. Mindenesetre tény, hogy országos viszonylatban legerősebb migrációs folyamatok Vajdaság területén észlelhetők. A napi migrációról nincsenek biztos adatok, azonban az az adat, hogy a foglalkoztatottak 18,85%-a a lakóhelyén kívül dolgozik, és hogy a 9 legnagyobb centrumon kívüli lakosságnak ez több mint 20%-t jelenti, világosan mutatja a migráció jelentőségét.

5. *A munkaerőtranszfer és a deagrarizáció következményei*

A munkaerőtranszfer, valamint a mezőgazdasági lakosság csökkenése a gazdasági fejlődés természetes velejárója, de következményei különböző jellegűek és irányúak. Ezekről, tehát külön kell beszélni, éspedig figyelembe véve, hogy ezek a következmények népesedési, szociális, gazdaságszerkezeti — és elsősorban a mezőgazdaság struktúráját érintő, területi és gazdasági-technikai hatással vannak a további fejlődésre. Ez a hatás természetesen nemcsak a mezőgazdasággal, hanem azokkal az ága-

zatokkal is kapcsolatos, amelyekbe a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő bekapcsolódik.

Ezek a hatások összefüggésben vannak a már kimutatott tényezőkkel és transzferformákkal, tehát róluk már volt szó a fentiekben. Itt csak rá kell mutatni a hatásukra:

a) A mezőgazdasági lakosság öregedésére már rámutattunk, azonban itt fel kell hívni a figyelmet e folyamat jelentőségére az egész tartomány lakosságának öregedési struktúrája szempontjából.

A népesedési szakemberek szerint az öregedési indexet a hatvan éven felüli lakosságnak a 19 éven aluli lakosokkal szembeni aránya mutatja. Az 1971-es összeírás szerint [29] Vajdaság lakosainak száma és kora a következő:

A tartomány összlakossága 1971-ben	1 952 533	100,00%
ebből 19 éven aluli lakos	586 147	30,30%
ebből 60 éven felüli	288 488	14,78%

Tehát az öregedési index 0,4922, ami jelentékeny öregedést mutat, mert a természetes reprodukcióhoz szükséges index csak 0,4000-ig mehet.

A mezőgazdasági lakosság öregedési indexe az összlakossághoz képest még rosszabb képet mutat. Az öregedési index, amely községenként 0,3-tól 0,69-ig variál a nagyobb városokon kívül a falvakban, ahol a mezőgazdasági lakosság él, egyre nagyobb.

A fent említett okból kifolyólag, valamint a már bemutatott feminizáció következményeként, nemcsak hogy a természetes élettani reprodukció csökken, hanem a gazdasági reprodukcióképesség is, mert az idős lakosság munkaképessége és termelékenysége kisebb.

A transzfer demográfiai következményei között természetesen vannak kimondottan biztatóak is. A transzfer által megoldható a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben foglalkoztatott dolgozók számának növelése és a lakosság általános képzettsége is emelkedik. Egyúttal azok az ágazatok is megoldhatják foglalkoztatási problémáikat, amelyek nagyobb mértékben alkalmazhatnak szakképzetlen munkaerőt.

b) A szociális téren mutatkozó következmények között elsősorban a mezőgazdasági termelés és termelők elkülönülésének megszűntetését kell említeni. Ez a folyamat a hagyományos naturális termelési módnak a piacgazdaság által történő kiszorításával kezdődik, és mindinkább a mezőgazdasági termelés szakosításához, elsősorban a földművelés és állattenyésztés szétválásához vezet.

Egyúttal mindinkább megszűnnek a nagy és sok nemzedéket felölelő családok és két- vagy legfeljebb három-nemzedékesek váltják fel őket.

c) Az agrárstrukturális következmények, melyek a fentiekkel szorosan összefüggnek, gazdasági szempontból sokkal fontosabbnak látszanak. A munkaerőtranszfer együtt jár a vegyesgazdaságok kialakulásával. Ezekben a gazdaságokban pozitív és negatív jelenségek egyaránt megfigyelhetők. Tény, hogy az ilyen gazdaságok leginkább a kisebb területű

birtokokon jönnek létre, tehát a birtokon maradt családtagok munkaereje jobban kihasználható. Egyúttal azok a családtagok, akik más ágazatokban helyezkedtek el, de segítenek a gazdaságban, a munkahelyükön szerzett tapasztalataikat hasznosíthatják a gazdaságban is, és az otthon maradottakkal is megismertetik azokat. Ez nemcsak a munkaszervezésre és megvalósítására, hanem az általános élettapasztalatokra, valamint a korszerű, haladó gondolkodásmódra is vonatkozik.

A vegyes gazdaságok kialakulása mellett jelentkeznek a nem mezőgazdasági termelők mezőgazdasági birtokai is. Az általános gazdasági fejlődés bizonyos fejlettségi fokán a nem mezőgazdasági termelők birtokai az egész világon elterjednek. A jelenség nem is jelentéktelen, és mindenesetre csökkenti a deagrárizációt. Az egyéni mezőgazdasági birtok a társadalmi szektor mellett, részben nem mezőgazdasági termelők kezébe kerülnek, akik nem laknak a mezőgazdaságon belül. A fejlett országokban ezt úgy hívják, hogy birtokos abszentizmus. Bár tény, hogy a kisbirtok reprodukciós képessége mind kisebb, mégis le kell szögezni, hogy ezeken a birtokokon gyakoribb a területegységenkénti jobb eredmény és a termelés magasabbfokú intenzitása, mint a mezőgazdasági termelők kisbirtokain.

Hogy ez a „munkás-paraszt" embertípus és birtoka negatív jelenség-e, még korai állítani. Több fejlett országban az ilyen folyamatot a szakemberek is és az intézményes szervek is elősegítik.

Mindezek a folyamatok bizonyos gyorsító vagy lassító hatással vannak a mezőgazdaság és a falu szociális átalakulására is.

A mezőgazdasági termelésben történő szakosítás — melynek kezdeti eredményei már láthatók —, a vegyes gazdaságoknál a külterjes földművelési és belterjes állattenyésztési vonalra, a nem mezőgazdasági dolgozók birtokain pedig inkább a belterjes növénytermesztésre, elsősorban gyümölcs, szőlő és a főzeléktermesztési ágazatra vonatkozik.

d) A munkaerőtranszfernek területi következményei is vannak. Egyrészt fokzódik a mezőgazdasági termelőknek az az igyekezete, hogy a városokba költözzenek. Ez az igyekezet sokszor komoly gondot okoz a városok fejlődése szempontjából, a szükséges infrastrukturális és kommunális létesítmények, és azok költségei miatt.

Ezzel párhuzamosan szükségessé válik a falu urbanizálódása is, hogy a lakosság ott is biztosítva lássa a megfelelő életszínvonalat. Mindenesetre joggal merül fel a kérdés, hogy az ilyen megoldás nem követel-e kisebb társadalmi költségeket, mint a városok felkészítése a mezőgazdaságból felszabadult lakosságnak a befogadására.

e) A munkaerőtranszfer gazdasági és technikai-technológiai következményeinek van a mezőgazdasági termelésre és a munkatermelékenységre gyakorolt legláthatóbb hatása a mezőgazdaságban és a többi ágazatokban is.

Az általános elfogadott álláspont szerint, a mezőgazdasági munka termelékenysége (a már említett megjegyzés fenntartásával) egyenlő az aktív termelőnkénti nemzeti jövedelemmel. Az 1961—1971 közötti évekre

vonatkozó adatok rendelkezésre állnak mindkét megállapításra vonatkozóan. Az 1971—1975-ös időtartamra szintén rendelkezésre állanak a nemzeti jövedelemre vonatkozó adatok, az aktív mezőgazdasági lakosra vonatkozóan azonban kénytelenek vagyunk az 1971—1975-ös aktív mezőgazdasági lakosság csökkenésére vonatkozó fejlődési koncepciót elfogadni. Ebben az esetben a termelési index (melyet az állandó árakon kiszámított nemzeti jövedelem alapján mutatunk ki) a következő képet nyújtja:[30],

(indexszámokban kifejezve)

	bázis 1957 = 100,00	bázis az előző év
1957.	100,00	100,00
1958.	89,0	89,0
1959.	117,5	132,0
1960.	104,6	89,0
1961.	90,0	86,0
1962.	100,0	111,0
1963.	110,8	110,0
1964.	117,7	107,0
1965.	110,6	94,0
1966.	130,5	118,0
1967.	124,0	95,0
1968.	110,4	89,0
1969.	129,2	117,0
1970.	116,3	90,0

Az 1969/70-es átlag tehát 22%-kal nagyobb mint az 1960/61-es. Tekintve, hogy abban az időszakban az aktív mezőgazdasági termelők száma 15,4%-kal csökkent, a munkatermelékenység indexel 144,2, illetve az évi munkatermelékenység növekedési átlaga 3,7%.

Ha a fenti módon az 1971—1975. évi időszakot nézzük, akkor a következő a helyzet:[32]

	1970 = 100,00	bázis az előző év
1971.	117,0	117,0
1972.	97,1	83,0
1973.	134,7	97,10
1974.	134,7	120,5
1975.	136,8	102,5

A fenti adatok elemzése rámutat, hogy az 1970—71-es évhez viszonyítva a termelés indexe 124,5. Ugyanakkor az aktív mezőgazdasági termelők száma 6%-kal kevesebb, és a munkatermelékenység átlagos évi növekedése 5,3%-ot mutat.

Az ilyen munkatermelékenység-kimutatás ismét felhívja figyelmünket a mezőgazdaság egy sajátosságára: „A mezőgazdaságban egy érdekes furcsaságot tapasztalunk. Nagyon magas munkatermelékenység mellett nagyon alacsony termelési eredményeket érünk el hektáronként, és fordítva, közepes munkatermelékenységnél nagyon magasak a hektáronkénti terméseredmények",[33]

Az egy főre eső és hektáronkénti termelés összehangolását célzó igyekezet szakirodalmunkban olyan mérésekhez vezetett, mely alapján kiszámíthatjuk az így aktív mezőgazdasági termelő által élelmiszerrel ellátott személyek számát. Nemzetközi méretekben ez a következő eredményt mutatja:[34], [35]

	1950	1970	index 1970/50	JSZSZK-100	VSZAT-100
USA	20	64	320	1280	582
Hollandia	14	52	371	1040	473
Dánia	20	37	185	740	336
Belgium	10	34	340	700	309
Nagy-Britannia	11	35	381	700	309
Franciaország	6	16	267	320	145
Csehszlovákia	—	14	—	280	128
NSZK	5	13	260	260	119
Olaszország	7	8	114	160	73
Magyarország	—	8	—	160	73
Lengyelország	5	5	100	100	45
Jugoszlávia	2,5	5	200	100	45
Vajdaság	5	11	220	220	100

Ha figyelembe vesszük az egyéni gazdaságok kisebb termelési arányait, egy vajdasági aktív mezőgazdasági termelő kb. 6—6,5 személy számára termel.

A fenti eszmefuttatással szemben két fenntartás lehetséges. Először is az 1969-es összeírás óta nincsenek megbízható adatok az aktív mezőgazdasági lakosokra vonatkozóan. Másodszor, ezekből az adatokból nem lehet megbízhatóan számszerűsíteni azt, hogy milyen mértékben következnek azok a munkaerőtranszfer folyamatából.

Mégis rá kell mutatni a transzfer hatásának két irányára:

— a transzferrel párhuzamosan a mezőgazdasági termelők mindinkább elfogadják az újításokat a gazdaságban, valamint a háztartásokban. Ez természetesen fejleszti a termelést, intenzívebbé és termelékenyebbé teszi a magángazdaságok munkáját, ugyanakkor a mezőgazdasági termelők életszínvonalát is emeli.

Vitathatatlan, hogy ez a transzfer következménye. Másrészt azonban azok a családtagok, melyek otthagyták a mezőgazdaságot, tapasztalataikat továbbadják az otthon maradóknak. Márpedig a vajdasági paraszt leginkább az élőszónak hisz."[36]

— A transzfer bizonyos mértékben érdeklődést ébreszt az egyéni mezőgazdasági termelőknek a társulás és a társadalmi szektorral való együttműködés iránt.

— Az elöregedett mezőgazdasági termelők gazdaságai, melyek számának növekedése természetesen szintén a transzfer következménye, határozottan csökkenti az egyéni mezőgazdaság hozamát és jövedelmét. Ha kizárhatnánk az elöregedett mezőgazdasági termelők birtokainak eredményét a mezőgazdasági magántermelők összeredményéből, minden bizonnyal sokkal kisebb lenne az utóbbiaknak a különbsége a társadalmi gazdaságok eredményeihez viszonyítva.

f) Egy komoly de másirányú problémát vet fel a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő bekapcsolódása a többi ágazat termelésébe. A volt mezőgazdasági termelő, a volt falusi lakos természetesen nehezen alkalmazkodik az új városi élethez és főleg az új ipari munkaviszonyhoz. Már említettük, hogy a mezőgazdasági termelő és a városi lakos élete között lényeges különbségek vannak. A volt mezőgazdasági termelő nehezen tudja megszokni a munkafegyelmet és az ipari technológia által diktált munkatempót és figyelmet. A meghatározott napi munkaidő, előzetesen megszabott követelményekhez való kényszerű igazodás, az ő számára mind nehezen megszokható újítások, hisz ő olyan munkához szokott, amelynél nem „felülről" kapja az utasítást, hanem ő maga határoz.

Ismét felmerül a kérdés, amely már régen foglalkoztatja szakembereinket: hogy a koncentráció vagy a dekoncentráció képezi-e az iparosodás útját, és a munkaerőtranszfer társadalmi költségeinek fedezési módját.

A fenti kimutatásokat az előszóban említett engelsi és lenini idézettel fejezhetnénk be a mezőgazdaság szocializálódásának hosszú időtartamáról a szocializmus két klasszikusának távolbalátása előtti tiszteletadással, hiszen most tapasztalhatjuk éleslátásukat.

Irodalomjegyzék

[1] Engels, Friedrich: Seljačko pitanje u Nemačkoj i Francuskoj, Izabrana dela, knjiga II Bgd. 1960.

[2] Ekonomska enciklopedija Moskva 1974. Közlemény Leninről. (idézve Sveta Popović kéziratából: Udruživanje zemljoradnika u radnoj organizaciji Čantavir.)

[3] Dr D. Tomić és dr D. Breznik: Medjusobni odnosi stanovništva, hrane i razvoja poljoprivrede Jugoslavije, (az 1948, és 1953 évre, valamint az 1961-es és 1971-es népszámlálás statisztikai adatai.

[4] Szövetségi statisztikai évkönyv 1975., valamint a Tartományi Statisztikai Hivatal kiadványa: A Vajdaság SZAT a XIV. és XV. konferencia között. 1968—1972.

[5] FAO Produktion Yearbook 1969. vol. 23 Idézve Nedeljko Suljmanac doktori disszertációja alapján: A mezőgazdasági termelők és szövetkezetek kooperációja, eddigi fejlődése Vajdaságban ... stb.

[6] Szerző — a Szkopjei Egyetem Gazdasági Intézetéből: Rezerve radne snage u individualnim gazdinstvima. Skopje 1970.
[7] M. Rašević, T. Mulina, i M. Macura: Determinante ekonomske aktivnosti stanovništva Jugoslavije BGD. 1976.
[8] Dr Vlado Puljiz: Eksodus poljoprivrednika. Sociologija sela Zgb. 1977., Saját feldolgozás
[9] VSZAT Képviselőház: Osnove Koncepcije dugoročnog razvoja Vojvodine 1975. godine, valamint a Tartományi Tervhivatal belső használatra készített anyaga: Vajdaság hosszú távú fejlődésének alapjai, Újvidék, 1974.
[10] Dr Vlado Puljiz op. cit. az 1960. évre vonatkozólag, és Dr Nedeljko Suljmanac op. cit. 1969. évre vonatkozólag és a Szövetségi Statisztikai Hivatal 720; 785; és 976. számú közlönyei
[11] Dr Petar Marković: Migracije i promene agrarne strukture Zgb. 1974. és saját feldolgozás a 720-as sz. statisztikai közlöny alapján.
[12] Mr. Nedeljko Suljmanac: Zadruge i tendencije daljeg razvoja individualnih poljopr. gazdinstava., Vajdasági Gazdasági Intézet, Újvidék 1972.
[13] Saját feldolgozás az 1972—1977. évi Szövetségi statisztikai évkönyvek alapján.
[14] a) Vajdasági statisztikai évkönyv 1974.
b) A Mezőgazdasági, Élelmiszeripari és Dohányipari Munkások Szövetkezete; a Tartományi Gazdasági Kamara; a Vajdasági Szövetkezeti Szövetség; a Tartományi Mezőgazdasági Titkárság és a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat évi dokumentációja 1971—1976. évre.
[15] Dr Marjan Korošić: Cene i strukture promene u privredi. Informator Zgb., 1976. (A számítások és az indexszámok a szerzőtől.)
[16] V. Stipetić stb. Ekonomika Jugoslavije, poseban dio, Zgb., 1976.
[17] A Tartományi Statisztikai Hivatala belső használatú anyaga: A Vajdasági magánmezőgazdaság nemzeti jövedelme 1971; 1972; 1973; 1974; és az 1975-ös évre. (Az állandó árra való átszámítás a szerzőtől.)
[18] A Szövetségi statisztikai évkönyv (Az 1973—1977 évek alapján a szerző számítása.)
[19] A Mezőgazdasági, Élelmiszeripari és Dohányipari Munkások Szövetkezete stb. op. cit. 1971—1975-ös évkönyvei.
[20] M. Rašević, T. Mulina, M. Macura op. cit.
[21] Dr. Petar Marković op. cit. és a Szövetségi Statisztikai Hivatal 720. sz. közleménye
[22] A Vajdasági Statisztikai Hivatal 1976-os évkönyve.
[23] Dr Andjelko Dj. Andjelić, Evolucija zemljišno svojinskih odnosa u poljoprivredi Vojvodine., Privr. Izgradnja, 3/1977.
[24] Dr Ruža First-Dilić i drugi: Vojvodjansko selo na raskršću, Újvidék, 1973.
[25] Szövetségi Statisztikai Hivatal 720. sz. közlemény.
[26] Az 1961-es és 1971-es népszámlálás eredményei.
[27] A falusi háztartások ankétja 1975. Szövetségi Statisztikai Hivatala, 976. sz. közleménye
[28] Nedeljko Suljmanac op. cit.
[29] Vajdasági statisztikai évkönyv 1974.
[30] Köztársasági Statisztikai Hivatal 7/69 és 6/71 sz. havi statisztikai kimutatás, idézve Nedeljko Suljmanac op. cit.
[31] A tartományi statisztikai hivatal kimutatása alapján a szerző számításai. Állandó árak a Szövetségi stat. évkönyv 1975. és 1976. alapján.

[32] Uo.

[33] N. Holjman: Produktivnost u poljoprivredi. A Munkatermelékenységet Tanulmányozó Intézet 3/56 sz. kiadványa. (Idézve Dr Bogdan Rajkov. Ekonomika proizvodnje hrane 1—2 (1977.)

[34] Dr Petar Marković, Dr Jovan Bukorović, Dr Milenko Premić: A „Produktivnost rada u poljoprivredi" című tanulmány V., VI., X. és XI. része — a vajdasági terméseredmények.

Rezime

Činioci, oblici i posledice transfera poljoprivredne radne snage iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti.

Pretvaranje stanovništva, — pre svega prelaz radno sposobnog stanovništva iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti je prirodan; nužan, ali dugoročan proces, koji se nužno odvija, na odredjenom stepenu društveno-ekonomskog razvitka. Ako tražimo osnovne razloge tog procesa, dolazimo do sledećih saznanja. Razlozi se kriju, u sve snažnijem razvoju tehničkog i tehnološkog razvoja; u sve bržem savladjivanju praktičnih rezultata novih naučnih otkrića; u sve široj tehničkoj i društvenoj podeli rada u sve izrazitijoj profesionalizaciji ljudskih aktivnosti i u sve bržem rastu produktivnosti rada, u svim delatnostima, usled sve višeg stepena razvijenosti sredstava za proizvodnju. Ovi razlozi medjutim, dovode do proturečnosti, sa tradicionalnom svaštarskom proizvodnjom seljačkih-porodičnih gazdinstava, i sa mogućnostima proizvodnje, koje pružaju sitne parcele — proizvodne jedinice — u tim seljačkim gazdinstvima.

U uslovima naših socijalističkih samoupravnih odnosa, tim razlozima pridolazi i jedan — u interesu društvenog — pa i privrednog — razvoja, ne manjeg značaja. Taj je razlog u ubrzanom procesu razvitka samoupravnih proizvodnih i dohodovnih odnosa, odnosno, u uključenju proizvodnje individualnih poljoprivrednika u socijalistički organizovan proces društvene proširene reprodukcije, uz istovremeno uključenje individualnih proizvodjača u samoupravna dohodovne odnose, zajedno sa ostalim radnim ljudima. Samo se tim putem može postići socijalistički preobražaj sela, kao neophodna komponenta pune izgradnje samoupravnih odnosa.

Ovaj proces i njegove karakteristike, bio je poznat već klasicima marksizmalenjinizma, te su ih oni u svojim radovima i obradili. Uključenje individualnih proizvođača; njihovo odugovlačenje tog procesa, kao i problem obezbeđenja odgovarajućih radnih mesta u nepoljoprivrednim delatnostima, je samo potvrda tog dugoročnog karaktera. Postoje dakle odredjene granice razvitka tog procesa.

1. Stanovništvo Vojvodine raste godišnje prosečno po stopi od 0,8% naprama prosečnom porastu u zemlji od 1,2%. Istovremeno je, medjutim i stopa transfera stanovništva iz poljoprivrede manja od prosečne stope. Učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu je prema popisu 1971 g. još uvek 46,2%.

Nedovoljna i nestalna mogućnost korišćenja radne snage raspoložive u čitavoj godini, ubrzava proces. Od oko 221, mogućih radnih dana, poljoprivrednik može da radi samo 143 dana, to jest 64,7%.

Ukupan broj poljoprivrednika, koji su otišli iz poljoprivrede u proteklih 10 godina pre popisa iznosi 257.000, t. j. na hiljadu poljoprivrednika oko 30 ljudi. Taj proces međutim nije doveo do adekvatnih promena u posedovnim odnosima individualnih poljoprivrednika.

2. Deo aktivnih članova individualnih poljoprivrednih domaćinstava u tim godinama nije se bitno promenio. Ostala je brojka od 1,6 aktivnih članova po domaćinstvu. Kod domaćinstava međutim, u gazdinstvima sa površinom od 3—8 hektara taj se broj smanjio za čitavih 10%.

Imajući svega 2,43 hektara površine, aktivan poljoprivrednik nije u mogućnosti da ostvaruje racionalnu poljoprivrednu proizvodnju. Za to je ta površina, već po veličini, nepodobna.

Činioci, koji izazivaju transfer radno sposobnog stanovništva iz poljoprivrede, su ekonomskog; tehničko-tehnološkog; instituicionalnog, psihološkog i sociološkog karaktera.

U ekonomskom pogledu, ovde dolazi u obzir, činjenica, da poljoprivrednik nije u mogućnosti, da sebi obezbedi adekvatni dohodak, a da ta činjenica nije samo rezultat neadekvatne proizvodnosti, nego u znatnoj meri i rezultat nejednakog društvenog vrednovanja rada na tržištu. Po aktivnom poljoprivredniku, ostvaren je na pr. u Vojvodini godine 1975-e samo 73,63% prosečnog nacionalnog dohotka po glavi aktivnog stanovnika odnosno samo 60,04% nacionalnog dohotka po glavi aktivnog stanovnika u nepoljoprivrednim delatnostima.

Razume se, da su prinosi individualnog poljoprivrednika znatno niži od prinosa specializovanog poljoprivrednog dobra u društvenom sektoru. U Vojvodini, individualni poljoprivredni stanovnici poseduju 58% poljoprivrednih površina; zapošljavaju pri tome 82% poljoprivredne radne snage, a ostvaruju samo 44% nacionalnog dohotka poljoprivrede. Ova negativna činjenica se na nekoj meri nadoknadjuje manjim troškovima proizvodnje i — u zadnje vreme — početkom prelaza na proizvodnju radno intenzivnijih proizvoda.

Problemi viška radne snage, mogu se rešiti samo rešenjem osnovnog — najbitnijeg — problema poljoprivrede; putem udruživanja poljoprivrednika i njihovim povezivanjem sa društvenim sektorom. Osavremenjivanjem samog tehničkog procesa i uvodjenjem savremenih sredstva za proizvodnju, to nije rešivo. Vlasništvo individualnih poljoprivrednih proizvodjača od 38 hektara po traktoru, to jasno potvrđuje. Postojeći broj traktora se naime ni iz daleka ne može racionalno koristiti na toj veličini površina.

3. Industrijalizacija je kod nas postigla znatne rezultate i time potpomogla i razvoj poljoprivrede, uz istovremeno jačanje transfera. Porast tržišnosti, podvlači viškove radne snage u poljoprivredi, paralelno sa stalnim odvajanjem nekih delatnosti od poljoprivrede.

4. Centralističko rukovodjenje privredom se zadržalo u poljoprivredi najdužu, a u izvesnim razmerama se — u interesu rasta ukupnog životnog standarda stanovništva — još uvek drži. To dovodi do već pomenutih razlika u položaju poljoprivrede u okviru primarne raspodele, uplivišući time i odnose u razvoju sektora i regiona-dimenzije koja je za nas u Vojvodini od posebnog značaja.

Kreditna politika, u dosadašnjem periodu nije vodila računa o specifičnim interesima i uslovima poljoprivrede. To se tek u zadnjim godinama čini pomoću „zelenih planova".

Isto tako se mora podvući nedovoljno povezivanje pojedinih površina sa infrastrukturnim objektima. Ovde posebno treba podvući da će sistem Dunav—

Tisa—Dunav biti izgradjen u severnoj Bačkoj i u Sremu tek u narednom periodu.

5. Ne bi trebalo zanemariti ni psihološke činioce. Psihologija vlasništva malog poljoprivrednika, formirana vekovima, i njegova bojazan, da izgubi svoj posed, moraće se tek u buduće prevazići; putem dugoročne izgradnje njegovog saznanja; obezbeđivanjem adekvatnog životnog standarda i socijalne i staračke sigurnosti.

6.Putevi i oblici transfera uslovljeni su pre svega prosvećivanjem i posebno obrazovanjem mladih. Usled transfera mladih dolazi do ubrzanja starenja poljoprivrednog stanovništva. U 1961-oj godini su 25,3% ukupnih voditelja poljoprivrednih gazdinstava stariji od 60 godina, a u 1971-oj čak 31,5% pa 19,3% njih su stariji i od 65. godina.

U medjuvremenu se vrlo brzo formiraju mešovita gazdinstva te ih je u 1971-oj godini već 38% svih gazdinstava. Istovremeno dolazi do selenja stanovništva i do stalnog putovanja sa mesta stanovanja na mesto rada. Oko 18% svih koji rade, radi u naseljima van mesta svog stanovanja.

7. Posledice transfera radne snage su demografskog, socijalnog; privredno — i posebno poljoprivredno — strukturnog kao i prostornog i ekonomsko-tehničkog karaktera, te vrše odredjeni uticaj na ukupan razvitak privrede u društva.

Ukupni indeks starenja vojvodjanskog stanovništva je 0,4992 t. j. za jednu četvrtinu iznad indeksa, koji se u demokrafiji smatra normalnim. Jasno je da to utiče, pored biološkog i na privredni aspekt i posebno na reproduktivnost stanovništva i privrede.

Broj mešovitih gazdinstava i poljoprivrednih gazdinstava manjeg i većeg obima u vlasništvu nepoljoprivrednika raste, što dovodi i do promene u strukturi poljoprivredne proizvodnje. S druge strane se bivši poljoprivrednici, koji prelaze u nepoljoprivredne delatnosti, moraju prekvalifikovati i posebno uključiti u nove sredine, obzirom da su došli u delatnosti, koje su po organizacionom; sociološkom; psihološkom i naročito tehničko-tehnološkom pogledu drukčiji, nego u poljoprivredi.

Veoma su značajne posledice, koje se odnose na ekonomičnost, proizvodnost i uopšte na racionalnost privredjivanja, kako u poljoprivredi tako i u nepoljoprivrednim delatnostima. Produktivnost (ako se posmatra kroz društveni dohodak pojedinog aktivnog poljoprivrednika) je u periodu izmedju 1961—1971 godine rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 3,7%, a u periodu 1971—1975 god. za 5,3%. U medjunarodnom uporedjenju medjutim, sa snabdevanjem od 11 lica po aktivnom poljoprivredniku smo još uvek na dnu tabele, naročito ako imamo u vidu snabdevanje od svega 6—6,5 lica po aktivnom stanovniku u poljoprivredi individualnog sektora.

Zusammenfassung

Gründe, Formen und Folgen des Abzugs der Arbeitsfähigen Bevölkerung aus der Landwirtschaft

Die Umformung der Bevölkerung, insbesondere der Abzug der arbeitsfähigen Bevölkerung aus der Landwirtschaft, ist unbedingt normale Begleitserscheinung des Wirtschaftsentwicklungsprozesses, dessen lange Dauer schon den Klassikern des Marxismus — in erster Reihe Engels und Lenin — gut bekantt gewesen ist.

Die Zeit der Umschaltung und das Zögern der individuelle Landwirte, die sie in ihren Werken beschrieben haben, erleben wir in der Gegenwart. Diese Bevölkerungsumwandlung ist selbstverständlich auch von den zu Verfügung stehenden neuen Arbeitsplätzen abhängig und daher an gewisse Grenzen gebunden.

1. Die Bevölkerung der Vojvodina zeichnet anstatt 1,2% wie im Lande, nur 0,8% Jahreszuwachs. Dagegen ist die Verminderung der landwirtschaftlichen Bevölkerung langsamer. Die Beteiligung der aktiven Landwirte in der aktiven Bevölkerung ist im Jahre 1971 noch immer 46,2%.

Die ungenügende und unregelmässige Nutzbarkeit der landwirtschaftlichen Arbeitskraft potenziert den Abzug. Von etwa 221 möglichen Arbeitstage im Jahre, kann der Ladwirt auf seinem Hof, nur 143 Tage arbeiten.

Die Gesamtzahl der Umziehenden macht im letzten Jahrzehnt etwa 257 Tausend Menschen, also pro Tausend Landwirte etwa 30. Dieser Bevölkerungsabzug ist dabei nicht von adekvaten Veränderungen in der Besitzerstruktur begleitet.

2. Der Anteil der aktiven Mitglieder der Bauernfamilie hat sich in den beobachteten zehn Jahren nicht besonders vermindert. Die Zahl von 1,6 aktiven Familienmitglieder ist geblieben. Bei Familien mit Grundstücken zwischen 3 und 8 Hektar ist die Zahl jedoch um etwa 10% gesunken. Der 2,43 Ha Grundbesitz pro aktiven Landarbeiter ist selbstverständlich viel zu wenig, um darauf rationelle Landwirtschaft betreiben zu können.

Die Gründe, die den Abgang der Arbeitskraft hervorrufen sind ekonomischer, technisch-technologischer, institutionärer, psychologischer und soziologischer Herkunft.

In ekonomischer Hinsicht, erscheint zunächst die ungleiche Möglichkeit des Landwirtes sich angemessenes Einkommen zu verschaffen die nicht — oder nicht nur — die Folge ungleicher Arbeitsprodukativität, sondern in erster Linie ungleicher Wertung seiner Arbeit auf dem Markte. Pro aktiven Landwirt wurde 1975 nur 73,63% Volkseinkommen der aktiven Einwohner in der Vojvodina und sogar nur 60,04% des Volkeinkommens der aktiven Nichtlandwirte erzeugt.

Die Erträge des individuellen Landwirts sind selbstverständlich viel geringer als des sozialistischen Grossgrundbesitzes. In der Vojvodina besitzen die Landwirte 58% der Grundfläche; beschäftigen dabei 82% der landwirtschaftlichen Arbeitskräfte und erzeugen damit etwa nur 44% des Volkeinkommens. Diese negative Lage wird teilweise durch geminderte Unkosten gutgemacht.

Diese Frage des Arbeiterüberflusses ist nur durch die Lösung der Hauptprobleme der Landwirtschaft — durch Vereinigung der Landwirte und Sozialisierung der Landwirtschaft — zu erzielen. Durch Modernisierung des Arbeitsganges und Gebrauch von technischen und chemischen Hilfskräfte ist die Frage nicht zu lösen. Der Traktorbesitz der individuellen Landwirte von je ein Traktor auf 38 Ha Bodenfläche beweist diese Feststellung genügend.

3. Die Industrialisierung hat bei uns grosse Fortschritte gemacht und dabei auch der Landwirtschaft mitgeholfen, aber dadurch ist auch der Abgang der Arbeitskräfte weiter verstärkt.

Die Erweiterung der Marktwirtschaft potenziert den Arbeiterüberfluss, durch die weiter fliessende Abzweigung verschiedener Tätigkeiten aus der Landwirtschaft.

4. Die zentraldirigierte Wirtschaftsführung hat sich in der Landwirtschaft viel zu lange gehalten und hält sich normalerweise — in Interesse des gesamten Lebenstandards — teilweise noch immer. Diese Tatsache potenziert die un-

gleichen Einkommensmöglichkeiten und beeinflusst auch die Relation: Wirtschaftsentwicklung der Regionen und der Wirtschaftszweige; — eine Relation die für die Vojvodina von besonderer Bedeutung ist.

Die Kreditpolitik hat bisher nicht um das spezifische des Produktionsprozesses der Landwirtschaft Sorge getragen. Das geschieht erst in den letzten Jahren durch die „grünen Pläne".

Die Verbindung der Grundstücke mit der Infrastruktur lässt viel zu wunschen übrig. Unter anderem soll das System des Donau—Theiss—Donau Kanals erst in der Zukunft in Nordbatschka und Srem ausgebaut werden.

5. Die psychologischen sollen wir auch nicht vernachlässigen. Dis durch Jahrhunderte formierte Psychologie des kleinen Eigentümers und seine Furcht das Eigentum zu verlieren, muss erst in der Zukunft durch langjährige Bewustseinsbildung und durch Sicherung des angemessenen Lebensunterhalts überwunden werden. Seine Sorge über das Schicksal des Grundstückes ist teilweise durch Abkauf und Pachtung seitens des Grossgrundbesitzes zu lösen.

6. Die Formen und Wege sind grössten Teils durch Schulung und anderweitige Beschäftigung der Jugend bedingt. Dabei kommt es zum schnelleren Ältern der Landwirte. Im Jahre 1961 waren 25,3% und im Jahre 1971 31,5% der Leiter individueller Besitze über 60 Jahre und sogar 19,3% über 65 Jahre alt.

Inzwischen enstehen gemischte Wirtschaften und etwa 38% aller Wirtschaften sind bis 1971 solche geworden.

Es kommt zu Übersiedlungen, aber am meisten zur täglichen oder zeitweiligen Migration zwischen Wohnort.

7. Die Folgen des Arbeitertransfers sind demografischer; sozialer; wirtschafts- — und besonders agrarstruktureller, sowie räumlicher und ekonomisch-technischer Natur und üben adekvaten Einfluss auf die allgemeine Entwicklung.

Die Gesamtbevölkerüng zeigt ein Altersindex von 0,4992, d. h. 25% über dem demografisch als normal bezeichnetem Index. Das Wirkt ausser auf dem biologischem, auch auf dem wirtschaftlichem Aspekt der Reproduktivität negativ.

Die gemischte Wirtschaften sowie die Besitze der Nichtlandwirte nehmen zu und es kommt zur strukturellen Umgestaltung der Landwirtschaft. In den ausserlandwirtschaftlichen Betrieben müssen sich die Landwirte zunächst umbilden und eingliedern, da sie in neue spezifische Umstände gekommen sind.

Die wichtigsten Folgen beziehen sich auf die Wirtschaftlichkeit und Produktivität. Die Produktivität (pro Kopf Einkommen des aktiven Landwirtes) ist 1960—1970 jährlich um 3,7% und 1971—1975 um 5,3% gewachsen. Im internationalen Vergleich jedoch mit Versorgung von 11 Personen pro aktiven Landwirt sind wir noch immer am unteren Ende der Tabelle, besonders wenn wir nur die individuelle Landwirtschaft mit 6—6,5 Personen Versorgung im im Auge halten.

(Sz. Gy.)